

KAMBOÇYA PAZAR BİLGİLERİ

PUNOM PEN TİCARET MÜŞAVİRLİĞİ

2023

İçindekiler

1.	Dış Ticaret Politikaları ve Uygulamaları	4
	Dış Ticaret Mevzuatı	4
	Gümrük Vergileri	5
	Sevk Öncesi İnceleme	5
	İç Vergiler ve Oranları	6
	Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar	6
	Test Etme, Muayene ve Belgelendirme	7
	Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme	8
	Teknik Engeller	9
2.	Pazarın Özellikleri	9
	Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları	9
	Dağıtım Kanalları	9
	Tüketici Tercihleri	10
	Satış Teknikleri ve Satışı Etkileyen Faktörler	11
	Kamu İhaleleri	11
3.	Önemli Sektörler	12
	Tarım ve Hayvancılık	12
	Tarım	12
	Hayvancılık	13
	Balıkçılık	13
	Sanayi	14
	Tekstil, Giyim Ayakkabı ve Seyahat Malzemeleri (TGASM)	14
	Hizmetler	15
	Turizm	15
	Müteahhitlik	16
	Madencilik	17
	Enerji	17
	E-Ticaret	18
4.	Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ve Diğer Bilgiler	18
	İş Kültürü	18
	Para Kullanımı	18
	Pasaport ve Vize İşlemleri	19
	Resmi Tatiller ve Mesai Saatleri	19
	Yerel Saat	19
5.	Şirket Kuruluşu ve İş Yapma ile ilgili Bilgiler	20
	Şirket Türleri	20
	Şirket görevlileri	20
	Ana sözleşme	20

Kayıtlı ofis adresi	20
Ŗirket Kurulumu	21
Sigorta	21
Bankacılık Mevzuatı.....	22
Vize	22

1. Dış Ticaret Politikaları ve Uygulamaları

Genel

Kamboçya, 13 Ekim 2004 tarihinden bu yana DTÖ üyesidir. DTÖ’de, Asyalı Gelişmekte olan ülkeler, G-90 ve En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ) gruplarına dâhildir. Kamboçya, bir EAGÜ olup hem DTÖ Tarım Anlaşması hem de NAMA müzakereleri kapsamında tarife indirim yükümlülükleri bulunmamaktadır.

Kamboçya'nın hâlihazırda Çin ve Kore ile sırasıyla Ocak ve Aralık 2022'de yürürlüğe giren iki STA'sı bulunmaktadır. Kamboçya bunun haricinde, 2022'nin başlarında 15 Pasifik ülkesinden oluşan bölgesel bir ticaret paketi olan Bölgesel İşbirliği Ekonomik Ortaklığını (RCEP) yürürlüğe koymuştur. RCEP, 10 Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) üyesi devlet (Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam) ve Çin, Japonya, Güney Kore, Yeni Zelanda ve Avustralya' dan oluşan 15 Asya-Pasifik ülkesini içermektedir.

Dış Ticaret Mevzuatı

İthalatçılar ve İhracatçılar, Kamboçya Kraliyet Hükümeti'nin hassas olarak belirlediği veya ticari amaçlarla izlenen ürünler için ek belge ve onay temin etmelidir. Bunlar, “Yasaklı ve Kısıtlanmış Ürünler” olarak listelenirler. 1 Nisan 2020 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 26 Şubat 2020 tarihli ve 17/ANK/BK sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Yasaklı ve Kısıtlı Mallar Listesi revize edilmiştir.

Kamboçya Kalkınma Konseyi'nden (CDC) izin alması durumunda, ithalat için diğer yetkili bakanlık veya kurumlardan izin talep edilmesine gerek yoktur.

Kamboçya aşağıdaki ürünlerin ithalatı yasaktır:

- Narkotik ürünler,
- Psikotrop maddeler ve bunların öncüleri,
- Zehirli atıklar ve zehirli kimyasallar ve maddeler
- Bazı pestisitler.

Hükümet düzenlemeleri ayrıca aşağıdaki malların ithalatına kısıtlamalar getirilmiştir;

- Kullanılmış bilgisayarların ve yedek parçalar
- Evsel atıklar
- Tehlikeli atıklar

Kuş gribinin yayılmasını engellemek için Kamboçya, kümes hayvanı ithalatında daha sıkı kalite kontrolü ve denetimi oluşturmuş ve uygulamaktadır. Bazı ithalatlar miktar kısıtlamalarına tabi olup, bu ürünlerin ithalatçıların ilgili bakanlıklardan veya teknik kurumlardan onay alması gerekmektedir.

İthal edilen malın niteliğine ve türüne göre ilgili devlet kurumlarından ithalat izni veya lisansı alınması gerekmektedir.

Ateşli silahlar ve ilaçlar için ithalat lisansı gereklidir. Ateşli silah ithalat izinleri İçişleri Bakanlığı'ndan, ilaç ruhsatları ise Sağlık Bakanlığı'ndan alınabilmektedir.

Gıda ürünleri ve ilaç ithalatında diğer özel gereklilikler geçerlidir: Gıda ürünlerinin denetim sırasında minimum %50 raf ömrüne sahip olması gerekir ve farmasötik ürünlerin denetim sırasında minimum 18 ay kalan raf ömrüne sahip olması gerekir.

Gümrük Vergileri

Son DTÖ verilerine göre Kamboçya'nın ortalama bağılı hadleri %19,3'tür. Ortalama uygulanan En Çok Tercih Edilen Ülke (MFN) tarife oranı ise %10,2'dir. Tarım ürünlerine uygulanan ortalama MFN tarife oranı %12,5 iken tarım dışı (sanayi) ürünlerine uygulanan ortalama tarife oranı %9,8'dir.

İthalat ve ihracat gümrük işlemleriyle ilgili olarak Kamboçya Gümrük ve Tüketim Genel Müdürlüğü web sitesinden (<https://customs.gov.kh/>) ayrıntılı bilgi temin edilebilmektedir. Diğer yandan, Kamboçya'ya ihraç edilmek istenen ürün grubuyla ilgili tarife ve diğer vergi oranlarına ve ürün grubunun Kamboçya'ya ithalatı için gereken tüm ek önlemlere ve ilgili mevzuata bu linkten (<https://www.cambodiantr.gov.kh/index.php?r=tradeInfo/view&id=18102>) ulaşabilmektedir.

Sevk Öncesi İnceleme

Kamboçya Krallığı'na ithal edilmek istenen mallar ve ilgili hizmetler (muaf mallar hariç); gönderinin değeri 4,000 ABD Doları (FOB) ya da daha fazla ise ve, daha düşük bir değere sahip kısmi mal sevkiyatlarını ve ilgili hizmetleri içeriyor, ancak tüm bu tür kısmi sevkiyatın toplam değeri 4,000 ABD Doları (FOB) ya da daha fazla ise sevk öncesi incelemeye tabiidir.

Aşağıdaki mallar ise Sevk Öncesi İncelemeden muaftır:

- Değerli taşlar ve değerli metaller
- Sanat nesneleri
- Patlayıcılar ve piroteknik ürünler
- Mühimmat, silahlar, savaş aletleri
- Canlı hayvanlar
- Güncel gazeteler ve süreli yayınlar
- Ev eşyaları ve kişisel eşyalar
- Koli postası veya ticari numuneler
- Yabancı hükümetler veya uluslararası kuruluşlar tarafından vakıflar, hayır kurumları ve tanınmış insani yardım kuruluşlarına yönelik hediyeler
- Diplomatik ve konsolosluk misyonlarına ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na bağlı kuruluşların kendi ihtiyaçları için verilen hediye ve malzemeler
- Aynı yardımlar
- Devlet emriyle devletin kullanımı için ithal edilen mallar
- Hurda metaller
- Sigaralar
- Geçici olarak kabul edilen eşya (dahilde işleme için geçici ithalat, ihracat)

İç Vergiler ve Oranları

Kamboçya Vergi Kanunu aşağıda belirtildiği şekilde Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi Oranları uygulamaktadır.

Kamboçya'da yerleşik kişiler aşağıdaki Tablo'da belirtilen oranlarda gelir vergisi ödemekle yükümlüdür:

Aylık Maaş (KHR)	Vergi Oranları
0 – 1.3 million	%0
1,300,001 – 2 million	%5
2,000,001 – 8.5 million	%10
8,500,001 – 12.5 million	%15
12.5 million üzeri	%20

Kamboçya'da yerleşik olmayan kişiler için gelir vergisi oranı ise sabittir ve %20'dir.

Tüzel kişilerden alınan gelir vergisi/kurumlar vergisi oranları ise aşağıdaki gibidir.

- Tüzel tarafından elde edilen gelire %20
- Petrol veya doğal gaz üretim paylaşım sözleşmesi kapsamında elde edilen gelir ve bunların işletilmesi üzerinden elde edilen gelire ile kereste, cevher, altın ve değerli taşlar dahil doğal kaynaklardan elde edilen gelire %30
- Belirlenen vergi muafiyeti süresi boyunca Nitelikli Yatırım Projesi (Qualified Investment Project - QIP) geliri üzerinden %0
- Mülkiyet, sorumluluk ve sağlık sigortalarını da içerecek şekilde, genel sigorta, reasürans veya küçük ölçekli işletmeler için alınan brüt primin %5'i

Katma Değer Vergisi (KDV) Kamboçya'da mevcut düzenlemelere göre %10'dur.

Ürün Standartları ile İlgili Uygulamalar

Sanayi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanlığı (MISTI) altında kurulu Kamboçya Standartlar Enstitüsü (ISC), ürünler, mallar, malzemeler, hizmetler ve işlemler için Kamboçya standartlarının ve yönergelerinin hazırlanmasından ve yayınlanmasından sorumlu ulusal standartlar organıdır. Tüm ithal malların Kamboçya Endüstriyel Standardı ve Kalite ve Güvenlik Standardı ile uyumlu olması gerekmektedir.

ISC'nin laboratuvar analiz teknikleri için standartlar geliştirecek bir teknik ekibi yoktur. Genel olarak Kamboçya, uluslararası standartları ulusal standartlar veya teknik düzenlemeler olarak benimsemek için kılavuz olarak ISO/IEC kılavuzu 21-1 ve 2:2005'i kullanmaktadır.

ISC aynı zamanda IEC'nin ülke programının bir üyesi ve ASEAN Standartlar ve Kalite Danışma Komitesi'nin (ACCSQ) bir üyesidir. Anılan kurumun internet sitesine bu (<https://isc.gov.kh/en>)

linkten ulaşılabilmektedir.

2009 yılında kurulan Ulusal Standartlar Konseyi (NSC), ulusal standartların geliştirilmesinde koordinasyona öncülük eder; standartların hazırlanması, onaylanması, kabulü ve seçimi ile ilgili kriterler ve prosedürler hakkında ISC'ye tavsiyelerde bulunur ve Kamboçya standartlarını geliştirmek, benimsemek, gözden geçirmek, revize etmek veya iptal etmek için ISC tarafından hazırlanan ve tavsiye edilen Kamboçya standartları önerilerini inceler ve onaylar.

NSC'ye, Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı da dahil olmak üzere ilgili teknik bakanlıklardan temsilciler ile Sanayi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanı başkanlık eder; Sağlık Bakanlığı; ve Ticaret Bakanlığı. Genel olarak, NSC, her bir teknik bakanlık tarafından önerilen standartları denetleyen, düzenleyen, doğrulayan ve benimseyen veya onaylayan ulusal sekreterliktir.

Test Etme, Muayene ve Belgelendirme

Sanayi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanlığı (MISTI)'nin Sanayi Genel Departmanına bağlı Akreditasyon Departmanı (DA), Test ve Kalibrasyon Laboratuvarları ISO/IEC 17025, Tıbbi Laboratuvarlar ISO 15189, Ürün Belgelendirme Kuruluşları ISO/IEC 17065, Yönetim Sistemi Belgelendirme Kuruluşları ISO/IEC 17021, Doğrulama ve Doğrulama Kuruluşları ISO 14065, ISO/IEC 17029 ve Muayene Kuruluşları ISO/IEC 17020 vb. Kamboçya'daki Uygunluk Değerlendirme Kuruluşlarının (CAB'ler) akreditasyonundan ulusal otorite olarak sorumludur.

DA, Sanayi, Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bakanı'nın başkanlık ettiği Kamboçya Akreditasyon Ulusal Konseyi'nin (CANC) gözetimi ve yönlendirmesi altında çalışmaktadır. DA, Asya Pasifik Akreditasyon İşbirliği'ne (APAC) Temmuz 2022'den itibaren tam üye olmuştur.

Piyasa gözetiminden, 16 Mart 2020 tarihli Kamboçya Kraliyet Hükümeti Kararnamesiyle Tüketicinin Korunması, Rekabet ve Dolandırıcılığı Önleme Genel Müdürlüğü (CCF) sorumlu kılınmıştır. Anılan Genel Müdürlüğün görevi, tüketicinin korunmasını ve adil pazar rekabetini sağlamak adına ürün ve hizmetlerin kalitesi ve güvenliği ile ilgili politika ve stratejik planlamayı araştırmak, organize etmek ve oluşturmaktır. Bunun yanı sıra, taklit ürünlerin durdurulması ve baskı altına alınması için ilgili makamlarla işbirliği yapmakta, pazar hakimiyetinin kötüye kullanılmasına ve rekabete yönelik tehditlerin azaltılmasına yönelik tedbirler almakla yükümlüdür.

Bunun haricinde ilgili Bakanlıklar kendi görev alanları kapsamında piyasa gözetimi faaliyetleri sürdürebilmektedir. Sağlık Bakanlığı, ilaçlar, tıbbi ekipman ve kozmetikler için reçete standartları, kalite kontrol, dağıtım ve etiketleme gerekliliklerinden sorumludur. Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık Bakanlığı, Kamboçya Krallığı'nın tarım alanı üzerinde rehberlik ve idari görevi yerine getirmek üzere görevlendirilmiştir. Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanlığı bünyesinde bitki karantinasının uygulanmasından Bakanlığın Bitki Koruma Sağlık ve Bitki Sağlığı Dairesi (DPPSP) sorumludur. DTÖ üyesi olarak Kamboçya, Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi (IPPC) <https://www.ippc.int/en/countries/cambodia/> tarafından belirlenen kurallara uyar. Sağlık Bakanlığına bağlı olarak, İlaç ve Gıda Dairesi (DDF) teftiş kurumu olarak görev yapar ve ithalat izni verilmesine izin vermeden önce ilaçların tüm bileşimini analiz eder. Kamboçya'ya herhangi bir ilacın ithal edilmesi için Gümrük ve Tüketim Genel Departmanı tarafından bu departmandan bir analiz sertifikası istenmektedir. Maden ve Enerji Bakanlığı (MME), 2013'ten beri Kamboçya'daki madencilik, petrol ve enerji sektörlerini yönetmek için politikalar, yasal çerçeveler ve yönetmelikler hazırlamakta ve uygulamaktadır.

Kamboçya, ticaretin kolaylaştırılması ve iş dünyasına daha iyi hizmet etme yönündeki hükümet çabalarının bir parçası olarak, "Kamboçya'ya mal ithal etmek veya ihracat yapmak isteyen tüccarlarla ilgili tüm yasal bilgiler için resmi kaynak" olarak 2015'in sonlarında Ulusal Ticaret

Deposunu (NTR) kurmuştur. Tüm belgelendirme yükümlülüklerine buradan (<https://www.cambodiantr.gov.kh/>) ulaşılabilmektedir. Belgelerin nasıl hazırlanacağına ilişkin bilgiye ise buradan (<https://www.cambodiantr.gov.kh/index.php?r=SearchProcedure/index>) ulaşılabilmektedir

Helal Departmanı, Ticaret Bakanlığının Teşkilat ve İşleyişine İlişkin 16 Mart 2020 tarihinde çıkarılan 38 ANKı sayılı Alt Kararname ile kurulmuştur. Helal Departmanı, Ticaret Bakanlığı Tüketicinin Korunması, Rekabet ve Dolandırıcılığın Önlenmesi Genel Müdürlüğü'ne (CCF) bağlıdır. Helal Departmanı aşağıdaki görevleri yerine getirmektedir:

- Helal sertifikası ve etiketlemeye hak kazanan koruma, hizmet sunumu, üretim ve paketlemeye ilişkin politikaların ve stratejik planın araştırılması, hazırlanması ve geliştirilmesi konusunda işbirliği yapmak;
- Helal ürünlerin kaydının hazırlanmasına ve belgelendirme görevlerinin uygulanmasına katılmak;
- Teknik standartlar, Helal sertifikasyonu ve Helal etiketinin yanlış kullanımları - uygunsuz kullanım veya son kullanma tarihi geçmiş ürün ve hizmetlerde kullanım - ile ilgili değerlendirme kriterlerinin ihlal edildiğini araştırmak ve yasal önlemler talep etmek;
- Helal ile ilgili araştırma ve kurum ve topluluklarla iletişime katılmak;
- Paydaşlara Helal konusunda farkındalık kazandırmak ve desteklemek için harekete katılmak;
- Kamboçya'da Helal Ürünlerin İncelenmesi Komisyonunun sekreteryası olarak hareket etmek;

Kamboçya'da Helal Ürünleri İnceleme Komisyonunun Teşkilatına ve İşleyişine Dair 160 Sayılı Alt Kararname'de ise söz komisyonun görevleri tanımlanmıştır. Buna göre Komisyon; kısaca, araştırma yapmak, Kamboçya'da Helal ile ilgili yasa veya yönetmelik taslakları için tüm belgeleri hazırlamak ve derlemek ve Helal konularla ilgili devam eden çalışmalarını takip etmek; Kamboçya'da Helal ürünlerin yönetimini, özellikle yerel pazarlara tedarik ve ihracatı teşvik etmek ve Kamboçya Helal etiketini korumak için Helal ürünlerin incelenmesini sistemleştirmek; Kamboçya'da Helal ürünlerin sertifikalandırılmasını onaylamak; Kamboçya'da Helal işleriyle ilgili tüm çalışmalarda koordinatör olarak hareket etmek hükümet tarafından verilen diğer ilgili işleri yapmakla görevlidir. Ürün güvenliği / güvenilirliği

İthalat Denetiminden Gümrük ve Vergi Dairesi Genel Müdürlüğü (GDCE) sorumludur. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na bağlı GDCE, uluslararası ticareti kolaylaştırmak ve ulusal ekonomi ve ticaretin korunmasını sağlamak, devlet gelirlerini (resimler, vergiler ve diğer harçlar) toplamak ve artırmak, adil ekonomik rekabeti sağlamak, ekonomik kalkınmayı sürdürmek, uyuşturucu kaçakçılığı ve atıkların boşaltılması vb. dahil olmak üzere kaçakçılık ve diğer gümrük suçlarının önlenmesi, gözetimi ve soruşturulmasıyla sosyal güvenliği ve ulusal güvenliği artırmak, ticaret istatistiklerini derlemek, ticaret modellerini analiz etmek ve politika yapıcılara önerilerde bulunmak görevlerine sahiptir.

Ambalaj, Paketleme ve Etiketleme

Piyasadaki tüm ürünlerde Khmer dili kullanılarak bir etiket bulunmalı veya ürün açıklaması eklenmelidir. Ambalajında Khmer dilinde etiketi bulunmayan ithal ürünlerde Khmer dilinde bir ürün açıklaması bulunmalıdır. Firmalar ürüne gerekli bilgileri iliştiirebilir veya etiket yapıştırabilir. Etiketleme ve işaretleme gereklilikleri hakkında daha fazla bilgiyi Kamboçya Standartlar Enstitüsü'nün web sitesinden ulaşılabilmektedir.

Teknik Engeller

Kamboçya Krallığı bir TBT Sorgulama Noktası oluşturmuştur. Bu nokta, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) Ticarete Teknik Engeller Anlaşması (TBT Anlaşması) kapsamındaki şeffaflık yükümlülüklerini yerine getiren ulusal temas noktasıdır.

Belirli ürün türleri için, ürünlerin belirli teknik standartlara uygun olduğunu onaylayan bir izin alınması gerekebilir. Bu teknik düzenlemeler Sanayi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanlığı (MISTI) tarafından yürütülür. İlgili web sitesinin (<https://www.cambodiantr.gov.kh/>) emtia arama sayfasındaki arama sekmesi (<https://www.cambodiantr.gov.kh/index.php?r=tradeInfo/index>) kullanarak hangi emtiaların bu gerekliliklere tabi olduğunu öğrenilebilmektedir.

Prosedürlerin ve elde edilmesi gereken belgelerin ayrıntılı bir açıklaması ise prosedür arama (<https://www.cambodiantr.gov.kh/index.php?r=SearchProcedure/index>) sekmesinde bulunabilir.

2.Pazarın Özellikleri

Fikri, Sınai Mülkiyet Hakları

Kamboçya, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün (WIPO) bir üyesidir. Bu çerçevede, DTÖ'nün Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPs) ile belirlenen fikri mülkiyet haklarına ilişkin uluslararası kurallara uymakla yükümlüdür.

Kamboçya ayrıca 8 Aralık 2016 yılından bu yana Patent İşbirliği Anlaşması'na (PCT) ve 5 Haziran 2015'ten buna da Markaların Uluslararası Tesciline İlişkin Madrid Protokolü'ne taraftır. Patent ve ticari marka başvuru sahipleri, Kamboçya'da koruma talep etmek için uluslararası patent ve ticari marka başvuruları yapmak için bu mevcut uluslararası sistemleri kullanabilmektedir.

Fikri mülkiyet haklarına ilişkin mevzuatı aşağıdaki şekildedir:

- Patent, Faydalı Model ve Endüstriyel Tasarımlar Kanunu (2003)
- Telif Hakkı ve İlgili Haklara İlişkin Kanun (2003)
- Kamboçya Krallığı Markalar, Ticari İsimler ve Haksız Rekabet Eylemlerine İlişkin Kanun (2002)
- 25 Ocak 1996 tarihli Kültürel Mirasın Korunması Hakkında Kanun (1996)

Dağıtım Kanalları

Kamboçya'daki ana kentsel merkezlerin perakende ortamındaki dramatik değişiklikler, tüketicilerin alışkanlıklarının da değiştiğini göstermektedir. Orta sınıfın güçlenmesi ve yüksek gelire sahip birey sayısındaki artış, perakende planlamasının ve perakende satış planlamasının şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

Kamboçya'da 2023'ün ilk yarısında yeni perakende satış alanı tamamlamalarında bir yavaşlama görülmüştür. Yıl ortası itibarıyla, %6'lık bir artışı temsil eden 39.000 m2'nin üzerinde yeni perakende satış alanı eklenmiştir. Perakende sektörü, yıl sonuna kadar tamamlanması planlanan yaklaşık 83.000 m2'lik projeye daha da genişlemeye hazırlanmaktadır. Bu projeler öncelikli olarak sosyal alışveriş merkezlerini ve perakende podyumlarını kapsamakta ve tüketicilerin gelişen tercihlerini yansıtmaktadır.

Diğer yandan, perakende satış alanlarındaki doluluk oranı 2022'deki %70 oranındaki doluluktan, 2023 yılının ilk 6 ayında %68'e inerek hafif bir düşüş eğilimi göstermiştir. Perakende sektörü alışveriş merkezleri, perakende podyumları ve sosyal alışveriş merkezleri için kira fiyatlarında %4'ten %5'e düşen oranlarla düşüş eğilimine tanık olunmuştur.

Tüketicinin ilgisini çekmek ve ziyaretçi sayısını artırmak için yeni perakende projeleri yenilikçi konseptleri benimsemekte ve sektör, gelişen tüketici tercihlerine hitap eden aktivite odaklı alanlara doğru gözle görülür bir eğilime tanık olmaktadır.

Büyük Mağazalar Genellikle orta ve yüksek gelirli yerel tüketiciler ile ülkede yaşayan yabancı nüfusu hedefleyen büyük ölçekli perakende işletmeleridir. Normalde ortalama piyasa fiyatlarında veya daha yüksek fiyatlarla geniş bir yelpazede modern ve yüksek kaliteli yerli ve ithal ürünler satmaktadırlar. Kamboçya'da bir Japon yatırımı olan Aeon ve yerli yatırım ile inşa edilen Chip Mong Alışveriş Merkezleri bu kategorinin başlıca oyuncularındır.

İndirim mağazaları/Hipermarketler Öncelikle düşük ve orta gelirli tüketiciler ile toptan alışveriş yapan işletmelere hitabeden bu tür mağazalarda ağırlıklı olarak günlük tüketim ürünleri satılmaktadır. Ana stratejileri düşük fiyatları vurgulamaktır. Bu grupta Makro Cambodia ana oyuncudur.

Süpermarketler Orta ve yüksek gelirli yerel tüketiciler ile Kamboçya'da yaşayan yabancı nüfusa yöneliktirler. Ev tüketim malları, çok çeşitli taze yiyecekler ve ithal ürünler satılmaktadır. Başlıca işletmeler arasında Super Duper, Thai Hout, Nham24 ve Lucky Market bulunmaktadır.

Bakkallar/Ekspres/Mini martlar Piyasa fiyatından bir dizi günlük ürün satılmaktadır. Normalde yaşam bölgelerinin içinde veya yakınında bulunurlar. 7-Eleven, Gmart, In&Out Market bu segmentte dikkate değer zincir mağaza örnekleridir.

Tüketici Tercihleri

Kamboçya, genç nüfusu ve büyüyen orta sınıfla hızla büyüyen bir pazardır. İşletmeler bu potansiyelden yararlanmaya çalışırken Kamboçya'nın tüketici davranışının kendine has özelliklerini anlamak önemlidir. Göz önünde bulundurulması gereken temel faktörler arasında aile odaklı kültür, yüksek düzeyde marka sadakati, fiyat duyarlılığı, sosyal medyanın etkisi, geleneksel değerler ve ağızdan ağıza pazarlamanın önemi yer almaktadır. İşletmeler bu alanlara yatırım yaparak kendilerini Kamboçya pazarında başarı için konumlandırabilirler.

Aile odaklı kültür Kamboçya, aile değerlerine son derece saygı duyulan, aile odaklı bir toplumdur. Bu, ailelerin satın alma kararlarını sıklıkla birlikte verdikleri ve aile üyelerinin tavsiyelerinin büyük önem taşıdığı anlamına gelir. İşletmeler, pazarlama mesajlarını aileleri hedefleyerek ve ürün veya hizmetlerinin tüm aile için faydalarını vurgulayarak bundan yararlanabilirler.

Yüksek düzeyde marka bağlılığı Kamboçyalıların, özellikle ev ürünleri ve kişisel bakım ürünleri konusunda markaya sadık oldukları, beğendikleri ve güvendikleri bir marka bulduklarında, o markadan almaya devam edecekleri değerlendirilmektedir.

Fiyat duyarlılığı Büyüyen orta sınıfa rağmen Kamboçya hâlâ nispeten düşük gelirli bir ülkedir. Dolayısıyla fiyat, satın alma kararlarında önemli bir faktör olmaya devam etmektedir. Kalite korunurken uygun fiyat sunabilen işletmelerin Kamboçya pazarında başarılı olması muhtemeldir.

Sosyal medyanın etkisi Facebook, özellikle Kamboçya'da oldukça popülerdir. Bu, sosyal medyayı işletmelerin Kamboçyalı tüketicilere ulaşması için önemli bir kanal haline getiriyor. İşletmeler

marka bilinirliği oluşturmak, müşterilerle etkileşim kurmak ve satışları artırmak için sosyal medyadan sıklıkla yararlanmakta ve Facebook üzerinden satış yapmaktadırlar. Ancak, kültürel nüanslar ve yerel tercihler dikkate alarak sosyal medya içeriğinin Kamboçya bağlamına göre uyarlanması önemlidir.

Geleneksel değerler Kamboçyalı tüketiciler, yaşlılara saygı ve topluluk duygusu gibi geleneksel değerlerine derinden bağlıdır. Bu da işletmelerin pazarlama stratejilerini geliştirirken kültürel hassasiyetleri göz önünde bulundurması gerektiği anlamına gelmektedir. Saygısız veya duyarsız olarak algılanabilecek mesajlardan ve davranışlardan kaçınmak ve bunun yerine bu değerleri yansıtan olumlu bir marka imajı oluşturmaya odaklanmak önemlidir.

İşletmeler, Kamboçyalı tüketicilerin kendine has özelliklerini göz önünde bulundurarak pazarlama stratejilerini onlara hitap edecek şekilde özelleştirebilir ve müşterileriyle güçlü ilişkiler kurabilir.

Satış Teknikleri ve Satışı Etkileyen Faktörler

Gıda ürünlerinin satışı için, büyük alışveriş merkezlerinde ya da süper market zincirlerinde tadım sunumlarının yapılması, pop-up stantlar kurulması, promosyonlar ve indirimli ürünlerin satışı başarılı pazarlama stratejileri arasında sayılmaktadır. Bunun yanı sıra, Kamboçya’da gerçekleşen uluslararası fuarlar ile sadece Kamboçyalı tüketicilere yönelik yerel fuarlara katılımın sağlanması da marka bilinirliğine katkı sağlayacaktır.

Gıda dışı sektörlerde (özellikle ev-mutfak eşyası-mobilya- elektronik gibi) Kamboçya’da büyük alışveriş merkezleri üzerinden yüz yüze alışverişin yanı sıra online satış kanallarının kullanılması önemlidir. Ayrıca bu sektörlerde de Kamboçya’daki yerel ve uluslararası fuarlara katılımların sağlanması, buralarda çeşitli indirim ve promosyonların yapılması, Kamboçya’lı tüketicilerin ilgisinin artırılması için önem arz etmektedir. Gıda dışı sektörlerde, ürün tanınırlığının artırılması yönelik olarak reklam çalışmalarının yapılması da tavsiye edilmektedir.

Kamboçya ile ticari ilişkiler kurma niyetinde olan iş insanlarının, özellikle ürün testi, fiyat karşılaştırmaları, rakipleri ölçme, tüketici tercihleri vb. gibi konularda pazar araştırması yapmak için Kamboçya’yı ziyaret etmesi önemlidir.

İhracatçılarımız, kendileri için en uygun dağıtım kanalını (Yerel ithalatçılar, distribütörler, süpermarketler, perakendeciler vb.) belirlemeli ve ürünlerin Kamboçya’ya ihracatını kolaylaştırmada ve teşvik etmede yararlandıkları temsilcileriyle iyi bir ilişki kurmalıdır.

İhracatçılarımızın, hedef müşterilerle (perakendeciler, oteller, restoranlar ve gıda işleyicileri) ulaşmak için, güçlü yerel bağlantıları olan, Kamboçya’ya ithalat prosedürlerini iyi bilen, yerel dile hakim bir temsilci ile çalışması da önemlidir.

Kamboçya pazarında ürünlerin yerel zevklere ve tüketici tercihlerine göre ayarlanması ve rekabetçi bir fiyat belirlenmesi önemlidir.

Kamu İhaleleri

Kamboçya, DTÖ Kamu Alımları Anlaşması'na taraf değildir. Kamboçya'da, hükümet, bakanlıklar ve kamu kurumları tarafından mal satın alma, inşaat işleri, onarım ve hizmet faaliyetleri ile danışmanlık çalışmaları, 2012 tarihli Kamu İhale Kanunu'na uygun olarak yapılmalıdır. Kamu ihale yöntemine ilişkin prosedürler ise 2006 tarihli Kamu İhalesi Alt Kararnamesi'nde düzenlenmektedir.

Kamu ihale kuralları, devlet harcamalarının şeffaf, adil ve zaman tasarrufu sağlayan süreçlerle etkin

ve verimli bir şekilde yönetilmesini ve kontrol edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kamu alımları çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar şu şekilde sınıflandırılabilir:

- uluslararası rekabete göre teklifler
- yurt içi rekabete göre teklifler
- fiyat danışmanlığı
- fiyat araştırmaları.

Tüm satın almalar bu dört yöntemden biri üzerinden yapılmalıdır. Her yöntemin kriterleri arasında tekliflerin asgari değeri, ilgili yerli kaynaklar (hizmetler ve mallar) ve teknik kapasite yer almaktadır.

Her bir kamu alım yönteminin kullanımı için gereken değer, ulusal ve yerel idareler arasında değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin bakanlıklar, başkent, iller ve kamu kurumları düzeyindeki uluslararası rekabete yönelik ihalelerin değerinin 5 milyar Riel (KHR)'den yüksek olması gerekirken, aynı yönteme ilişkin tekliflerin başka şehir ve ilçelerdeki değeri daha düşük olabilmektedir.

Kamu alımları, ilgili her kurumdaki Kamu Alımları Komitesi tarafından organize edilmektedir. Bu kurumlar arasında hükümet bakanlıkları, ulusal organlar, kamu işletmeleri, idari kurumlar ve alt-ulusal idareler yer almaktadır. Ancak Kamu ihale sürecini yöneten esas kurum Ekonomi ve Maliye Bakanlığıdır. Her türlü kamu alım işlemi, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı (MEF) denetimine tabidir.

Farklı kurumlardaki satın alma uygulama organları, ihalelere ilişkin bilgileri kamuya açık hale getirmekle yükümlüdür. 2011 yılından bu yana, uluslararası rekabete göre teklifler ve yerel rekabete göre teklifler hakkındaki bilgiler MEF'in web sitesinde yayınlanmaktadır. Komün/Sangkat projeleri kapsamındaki ihalelerin duyuruları ise Ulusal Alt-Ulusal Demokratik Kalkınma Ulusal Komitesi'nde (NCDD) bulunabilmektedir.

3.Önemli Sektörler

Tarım ve Hayvancılık

Dünya Bankası verilerine göre 2000 yılında Kamboçya Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)'sının %36'sına tekabül eden tarım, ormancılık ve hayvancılık sektöründen elde edilen gelirler, 2021 yılı itibarıyla %23'e gerilemiştir. Diğer yandan tarım, ormancılık ve hayvancılık sektöründen gelir elde eden kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı 2000 yılındaki %80 oranından bugün %75'e gerilemiş olmakla birlikte dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında hala çok yüksektir. Bu nedenle, Kamboçya ekonomisinin ağırlıklı olarak tarıma dayalı olduğu söylenebilir.

Tarım

Kamboçya'da yaklaşık 4,3 milyon hektar ekili alan bulunmaktadır. Başlıca mahsuller arasında çeltik, mısır, manyok, şeker kamışı, sebzeler, yer fıstığı, soya fasulyesi, şeker kamışı, jüt, tütün ve kauçuğun yanı sıra çok sayıda çok yıllık mahsul yer alır. Kamboçya'da yaygın olarak yetiştirilmese de, tedavi/sağlık özellikleri ve göreceli olarak az bulunmaları nedeniyle okaliptüs, frangipani, sandal ağacı ve mineral açısından zengin moringa ağacı da üretilen önemli ürünler arasında yer alır.

Kamboçya'daki bitkisel üretim, tarımın GSYH'ye katkısının %60'ını oluşturmaktadır. Ülkede yetişen, ödüllü pirinç ve biber, durian, pomelo ve şeker çeşitlerinin coğrafi işaret (GI) ile kanıtlandığı üzere, dünyanın en iyi mahsulleri arasında kabul edilmektedir. Ancak şu ana kadar Kamboçya'nın ürettiği mahsul miktarı tam üretim ve ihracat potansiyelini karşılamamaktadır.

Kamboçya tarım ürünleri ihracatındaki başlıca ürünler, pirinç, muz (plantain dahil), meyve kabuğu ve bitkilerin gıda parçaları, palm yağı, şeker kamışı, biber, manyok, salep, yer elması, tatlı patates, nişasta, hürma, incir, ananas, avakado, guava ve mango'dur.

Hayvancılık

Kamboçya'da yaşam standartlarındaki iyileşme ve beslenme çeşitliliğinin artmasıyla birlikte canlı hayvan ve ete olan talep de artış göstermiştir. Bu büyüyen pazarla birlikte, üretim, hayvancılığa daha fazla odaklanarak, küçük ölçekli çiftçilikten daha büyük ölçekli ticari işletmelere kaymaya başlamıştır.

Bugün yerli üretim artış göstermektedir ancak et ihracatı hala çok kısıtlıdır ve yasa dışı et ithalatı piyasayı bozmaya devam etmektedir. 2017 yılında toplam hayvancılık üretimi 42,8 milyon baş olarak gerçekleşerek 2016 yılına göre yaklaşık %1,5 artış göstermiştir. Üretim büyükbaş hayvan, manda ve domuzda yaklaşık olarak sabit kalırken, en büyük artış kümes hayvanlarında görülmüştür. Yetiştirilen sığır ve mandaların %70'inin çiftçilik (sürme ve gübre) için kullanıldığı, geri kalan %30'unun ise piyasanın sığır eti talebini karşıladığı tahmin edilmektedir.

Ticari olarak üretilen domuzların sayısı son beş yılda iki katına çıkmıştır. Ticari domuz çiftlikleri toplam üretimin neredeyse dörtte birini karşılamaktadır. Ticari kümes hayvanları toplam üretimin yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. Öte yandan, büyük ölçekli sığır çiftliklerinin yüksek maliyetleri ve genel olarak düşük yem bulunabilirliği nedeniyle ticari sığır yetiştiriciliği neredeyse yok denecek kadar azdır. Yaklaşık 20.000 baş sığır (toplam üretimin %1'inden azı) ticari olarak yetiştirilmektedir.

Yerel hayvancılık talebi hızla artış göstermiştir ancak yerli üretim bu artışı karşılayacak bir büyüme yakalayamamıştır. Sığır ve manda üretimi yurt içi talebin yaklaşık %99'unu, domuz eti üretimi ise %87'sini karşılamakta, kalan talep ithalatla desteklenmektedir.

Balıkçılık

Balıkçılık alt sektörünün tarımsal GSYİH'nın %22'sini oluşturduğu ve yaklaşık 420.000 kişiye istihdam sağladığı tahmin edilmektedir. Balıkçılık, Kamboçya'nın gıda güvenliğinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Günümüzde balıkçılık üretiminin çoğu tatlı su kaynaklarından (%59) sağlanmaktadır. Deniz balıkçılığı (%14) ve su ürünleri yetiştiriciliği (%27) sektörleri şu anda nispeten küçük olmasına rağmen, gelecekte milli gelire ve ihracat gelirine katkılarını artırma konusunda büyük potansiyele sahiptir.

Yıllık tatlı su alımı biraz değişkendir ve sel mevsimlerine bağlıdır. Tonle Sap Gölü, Mekong Nehri, Bassac Nehri ve bunlara bağlı taşkın yatakları gibi su kaynakları, Kamboçya'daki balıkçılık üretiminin çoğunu oluşturan önemli miktarda iç su balıkçılığını desteklemektedir. Tatlı su avcılığı küçük ölçekli balıkçılığın hakimiyetindedir.

Kamboçya'nın kıyı şeridi yüksek tür çeşitliliğine sahiptir ve 400 km'den uzun olup, 55.600 km²'lik Münhasır Ekonomik Bölge'ye sahiptir. Buna rağmen denizde balıkçılık nispeten düşük kalmaktadır. Sektör ticari olarak gelişmemiştir ve balıkçılık faaliyetlerinin çoğu yerel topluluk üyeleri tarafından küçük ölçekte yürütülmektedir.

Kamboçya'da resmi balıkçılık ürünleri ihracatı (taze ve işlenmiş) düşüktür ve balık tüketiminin çoğu yerlidir. Başlıca ihracat noktaları Vietnam ve Tayland'dır; diğer ihracat noktaları ise Singapur,

Malezya, Hong Kong, Tayvan, Çin Ankarası, Japonya ve Avustralya'dır.

Yaygın su ürünleri yetiştiriciliği uygulamaları arasında kafes kültürü, gölet kültürü ve pirinç tarlası balıkçılığı de bulunmaktadır. Tatlı su kafesi yetiştiriciliği, toplam su ürünleri üretiminin en büyük payını oluşturmaktadır.

Kamboçya, geçmişte zengin bir karides yetiştiriciliğine sahipti, ancak bu durum, hastalık ve kirlilik nedeniyle keskin bir şekilde azalmıştır. Aynı zamanda 1980'li yıllarda Kampot ve Koh Kong'da levrek, orfoz ve kobiya ağırlıklı deniz kafesi yetiştiriciliği başlamış ancak günümüzde önemsiz kalmıştır.

Yatırımcılar Kamboçya'nın az gelişmiş su ürünleri sektörünü dikkate almaya başlamıştır. Büyük ölçekli su ürünleri yetiştiriciliği yatırım planları arasında Lush Food balık çiftliği projesi, Çinli Jin Yu Tang'ın 100 milyon ABD doları değerindeki projesi ve Norveçli firma Vitamar tarafından önerilen 24 milyon ABD doları tutarında deniz balığı çiftliği yer almaktadır.

Sanayi

Dünya Bankası verilerine göre 2000 yılında Kamboçya Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)'sının %21,9'una tekabül eden sanayi sektöründen (inşaat dahil) elde edilen gelirler 2022 yılı itibarıyla %37,7'ye yükselmiştir. Bu nedenle, Kamboçya ekonomisinin tarıma dayalı ekonomiden sanayi üretimine dayalı ekonomiye geçiş yapma eğiliminde olduğu söylenebilir.

Kamboçya'nın sanayi sektörü, basit imalat yapısına sahiptir ve temel olarak hazır giyim ve gıda işlemeye yoğunlaşmıştır. İmalat faaliyetlerinin çoğu hala aile temellidir ve uluslararası pazarlarda rekabet etme kapasitesine sahip değildir.

Kamboçya sanayiinin en temel sorunu yeterli çeşitliliğe sahip olmaması yani belirli sektörlerle sınırlı olmasıdır. Kayıt dışı işletmelerin sayısı son derece fazladır. Girişimcilik zayıf ve şehir merkezlidir. İşletmelerin %42'sinden fazlası 2008'den bu yana yeni kurulmuştur. Büyük imalat işletmelerinin %63'ünden fazlası doğrudan yabancı yatırım ve ihracat odaklıdır. Büyük imalat işletmelerinin %68'i Phnom Penh'de ve %13'ü Kandal ilinde bulunmaktadır.

Tekstil, Giyim Ayakkabı ve Seyahat Malzemeleri (TGASM)

TGASM sektörü yirmi yılı aşkın süredir Kamboçya ekonomisinin omurgasını oluşturmaktadır. Emek yoğunudur ve geleneksel olarak çok sayıda kadın işçiye iş gücü sağlamaktadır. Giyim imalat faaliyetlerinde istihdam edilen nüfusun %75,9'u kadındır. 2019 yılında Tarım ve hizmetler sektörleri Kamboçya'nın 5,18 milyonluk toplam çalışan nüfusunun sırasıyla %44'ünü ve %27'sini temsil ederken, giyim sektörü yaklaşık %13,8'ini temsil ediyordu.

Kamboçya ekonomisinin temel itici güçlerinden biri olmasına rağmen, TGASM sektörü hala rekabet gücü ve uzun vadeli sürdürülebilirlik konusunda zorluklarla karşı karşıyadır. Sektörün mevcut ihracatı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından verilen tercihli pazar erişimine bağlıdır. Bu da sektörü, bu tür anlaşmaların potansiyel olarak geri çekilmesine veya diğer dış şoklara karşı oldukça savunmasız kılmaktadır.

Kamboçya ihracatının TGASM sektöründen gelen payı hala nispeten yüksektir ki bu da Kamboçya ekonomisinin henüz yeterince çeşitlendirilmediğini göstermektedir. 2012-2021 arasındaki on yılda sektörün ihracatı Kamboçya'nın toplam ticari ihracatının ortalama %71'ini oluşturmuştur. Son yıllarda bir düşüş görülmesine rağmen TGASM ihracatı 2021'de toplam mal ihracatının yalnızca

%57'sine düşmüştür. Sektörün ihracatı ülke için en büyük döviz kaynağı olmaya devam etmektedir.

Gıda İşleme

Kamboçya'nın tarımsal işleme sektörü bugün az gelişmiş bir görünüm sergilemekle birlikte ülke kendisini bu alanda geliştirmek için önemli bir potansiyele sahiptir, özellikle kauçuk ve kaju işleme alanında. Tarımsal işleme sektörünün teşvik edilmesi hükümetin öncelik verdiği alanlardan biridir.

Kamboçya'nın tarımsal işleme endüstrisi ağırlıklı olarak, öncelikle iç pazar için üretim yapan ve üretim bölgelerine yakın konumda bulunan mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Finansmana erişim, resmi olarak kayıtlı olan bu işletmelerin genişlemesinin önünde bir engel teşkil etmektedir.

Kamboçya, öğütülmüş pirinç, içecekler (bira, şarap ve su), tütün, şeker, kauçuk, balık ürünleri ve işlenmiş sebzeleri başarıyla üretebilmektedir. Kamboçya'nın geniş manyok üretiminden yararlanarak yem değirmeni işleme alanında da çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Öğütülmüş pirinç, hurma yağı, tütün, kauçuk ve şeker kamışı bugün Kamboçya'nın en önemli işlenmiş gıda ihracatlarından bazılarıdır. Tarımsal sanayinin gelişmesinin önündeki kısıtlamalar arasında düşük kaliteli üretim, ulaşım altyapısının az gelişmiş olması, lojistik altyapı eksiklikleri ve yüksek elektrik maliyetleri de yer almaktadır.

Hizmetler

Kamboçya'nın 2004 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmasından bu yana, özellikle hizmet sektöründe Doğu Asya'nın en açık ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Kamboçya'nın etkileyici ekonomik büyümesi, itici gücünün çoğunu hizmet ticaretindeki patlamaya borçludur. Hizmet ihracatı, turizmdeki hızlı büyümenin etkisiyle son on yılın büyük bölümünde yılda yüzde 20'den fazla artış göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırım, özellikle turizm, inşaat, altyapı, tarımsal işleme ve telekomünikasyon alanlarında, yalnızca yabancı sermayeyi çekerek ve istihdamı Kamboçya'ya taşıyarak değil, aynı zamanda yerli teknolojiyi geliştirerek ve zenginleştirerek hizmet ticaretinin genişlemesini de desteklemiştir.

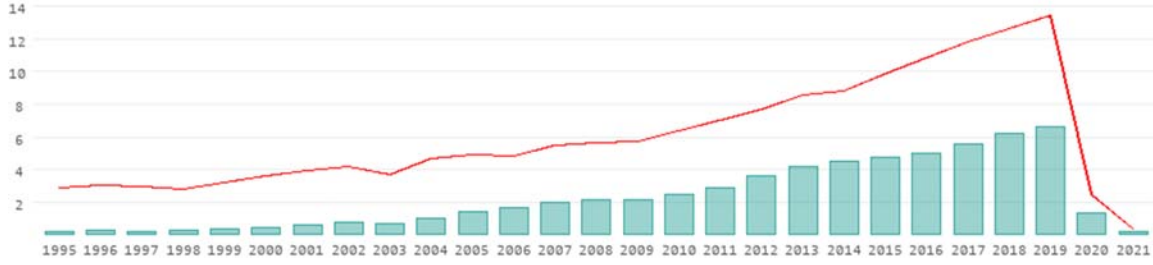
Dünya Bankası verilerine göre 2022 yılında Kamboçya Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)'sının %16,9'una tekabül etmektedir. Pek çok gelişmekte az gelişmiş ülkeden farklı olarak Kamboçya hizmet ticaretinde net ihracatçı konumundadır. Hizmet ihracatından farklı olarak hizmetlerin GSYİH içindeki önemi Kamboçya'da genel olarak düşük kalmaktadır.

Kamboçyalı işletmeler turizm ve hazır giyim/ayakkabı/seyahat ürünleri ihracatının ötesinde temel bilgisayar animasyonu, yerel ve yabancı hesaplar için yazılım kodlama ve geliştirme, sigorta ve aktüerya, bilgi iletişim teknolojisi ile ilgili alanlar, e-ticaret gibi niş hizmetlere doğru çeşitlenmeye başlamıştır.

Turizm

Aşağıdaki grafik her yıl Kamboçya'ya gelen kayıtlı turist sayısını göstermektedir. Ülkede en az bir gece geçiren ancak 12 aydan fazla oturumu olmayan kişiler bu hesaba dahil edilmiş, iş gezileri ve diğer turizm dışı seyahat amaçları hariç tutulmuştur.

Grafikteki veriler milyon turist cinsinden verilmiştir. Kırmızı çizgi Güneydoğu Asya'daki 11 ülkenin ortalamasını temsil etmektedir.

Müteahhitlik

Kamboçya inşaat pazarının büyüklüğü 2022'de 11,2 milyar dolara ulaşmıştır. Pazarın 2024-2027 döneminde %6'nın üzerinde bir yıllık ortalama büyüme oranına ulaşması beklenmektedir. Sektördeki büyümenin, ülkedeki sabit varlık yatırımındaki (FAI) artışla desteklenmesi öngörülmektedir.

Kamboçya inşaat piyasasındaki kilit sektörler ticari inşaat, endüstriyel inşaat, altyapı inşaatı, enerji ve altyapı inşaatı, kurumsal inşaat ve konut inşaatıdır. 2022 yılında bu sektörler içinden konut inşaatları sektörü en yüksek paya sahip olmuştur.

Turizm ve hizmet sektörlerinde devam eden toparlanmanın desteğiyle, 2024 ile 2027 arasında ticari inşaatın yıllık ortalama %9'un üzerinde bir büyüme kaydetmesini beklenmektedir. Endüstriyel inşaat sektörünün de, imalat üretimindeki artış ve dış talepteki iyileşme ile desteklenerek 2027 yılına kadar büyümesi beklenmektedir. Altyapı inşaatı sektörünün ise, hükümetin, ulaşım altyapısının geliştirilmesi vasıtasıyla bölgesel bağlantıyı iyileştirme planı sayesinde 2023'ten 2027'ye kadar yıllık ortalama %8'in üzerinde bir büyüme oranı kaydetmesi öngörülmektedir. Enerji ve kamu hizmetleri inşaat sektörünün hükümetin artan enerji talebini karşılamak için enerji altyapısının geliştirilmesine odaklanmasıyla 2024 ile 2027 arasında yıllık ortalama %6'nın üzerinde bir büyüme kaydetmesi, buna bağlı olarak da kurumsal inşaat sektörünün 2024 ile 2027 yılları arasında yıllık ortalama %6'nın üzerinde bir büyüme kaydetmesi beklenmektedir.

2022'deki yıllık büyümenin ardından, Rusya-Ukrayna savaşının olumsuz etkileri, küresel ekonomik gerileme ve ülkedeki konut fiyatlarının sürekli artması nedeniyle konut inşaat sektörünün büyümesinin 2023'te reel olarak yavaşlayacağı tahmin edilmektedir.

Kamboçya'nın yabancı sermaye girişine açıldığı 1990'lı yıllardan bu yana, inşaat sektörü güçlü ve istikrarlı bir büyüme göstermiştir. Tekstil ve hazır giyim ürünleri, pirinç ve turizmin yanında inşaat sektörü Kamboçya ekonomisinin en önemli 4 ayağından biridir.

2000 yılından bu yana Kamboçya Arazi Yönetimi, Şehir Planlaması ve İnşaat Bakanlığı (MLMUPC) 43,136 inşaat projesine onay vermiştir. Bu yatırımların sermayesinin 43 Milyar ABD Dolarından fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bu yatırımların ağırlıklı kısmı Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Güney Kore ve Japonya'dan gelmiş olmakla birlikte Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) menşeli firmalardan da Kamboçya'daki inşaat sektörüne artan bir ilgi olduğu bilinmektedir.

Kamboçya uluslararası bağışların yardımı ile altyapısını rehabilite etmek ve modernize etmek için çalışmaktadır. Japon Hükümeti, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve ÇHC devlet karayolu, köprü, demiryolu ve havaalanı inşaatlarında faaliyet göstermektedir. Büyük ölçekli projeler genellikle Yap-İşlet -Devret modeli ile sunulmaktadır.

Madencilik

Kamboçya'daki madencilik sektörü çoğunlukla, laterit, mermer, granit, kireçtaşı, çakıl ve kum gibi inşaat malzemeleri üreten küçük ölçekli taş ocaklarından oluşan madencilik işletmelerinden oluşmaktadır. Ayrıca, genellikle mevsimlik veya yarı zamanlı olarak altın ve değerli taşları çıkaran binlerce zanaatkar madenci de bulunmaktadır. Eylül 2016'da Ratanakiri'de faaliyet gösteren bir madencilik şirketine altın için ilk endüstriyel madencilik lisansı verilmiştir.

Zorluklara rağmen şirketler madencilik lisansları için başvuruda bulunmaya devam ediyor. Örneğin Haziran 2017'de Maden ve Enerji Bakanlığı dört şirkete 525 km²'yi kapsayan lisanslar vermiştir:

- Renaissance Minerals (Cambodia) Ltd'nin planları (Kratie eyaletindeki Snoul bölgesinin Svay Chrah bölgesi ve Mondulkiri eyaletindeki Chong Plas komünü için)
- Kiri Resources Co Ltd (Kratie eyaletindeki O'Chos komünü ve Kampong Thom eyaletindeki Sandaan bölgesi için)
- Samnang Angkor Development Co Ltd (Kampot eyaletinin Chhouk bölgesindeki Phnom Sro Ngam komünü için)
- Sea Resources Pty Ltd (Kratie eyaletindeki Prek Kampi ve Kbal Domrey komünleri için).

Kapsamlı jeolojik araştırmaların eksikliğinden dolayı Kamboçya'daki işletilebilir maden kaynaklarının boyutu net değildir, ancak Maden ve Enerji Bakanlığı (MME)'na göre bakır, altının demir cevheri, çinko, kurşun, kalay, boksit, safir, yakut, kaolin ve kireçtaşı en yaygın kaynaklar arasındadır. Kaynakların çoğuna neredeyse hiç dokunulmamıştır.

Lisans başvuruları MME'ye yapılmalıdır. Lisanslar yalnızca başvuru sahibinin Kamboçya'da ticari olarak kayıtlı olması durumunda ve başvuru sahibinin teknik ve mali kapasitesi kapsamlı bir şekilde değerlendirildikten sonra verilebilir.

MME'nin Maden Kaynakları Genel Dairesi, maden kaynaklarının geliştirilmesini teşvik eder ve bu gelişmeyi düzenler ve denetler. Kamboçya Kalkınma Konseyi (CDC)de bir rol oynuyor; MME endüstriyel madencilik lisansı vermeden önce bu mutlaka CDC'nin onayının alınması gerekiyor.

Enerji

Kamboçya'nın enerji piyasası, birçok gelişmekte olan ekonomide olduğu üzere çeşitli zorlukları ve fırsatları bir arada bulundurmaktadır. Ülkenin son on yıldaki hızlı ekonomik büyümesi, enerji talebini önemli ölçüde artırmıştır.

Kamboçya enerji piyasasındaki başlıca zorluklardan biri sağlam ve güvenilir enerji altyapısının olmayışıdır. Ulusal şebeke tüm ülkeyi kapsamamakta ve birçok kırsal alanı elektriğe erişimden mahrum olarak hayatını sürdürmektedir. Bu durum Kamboçya'nın ekonomik gelişimi için aşılması gereken önemli bir engeldir zira elektriğe erişimdeki bu kısıtlar endüstrilerin ve işletmelerin büyümesini engellemektedir. Dahası, mevcut enerji altyapısının büyük ölçüde ithal fosil yakıtlara ve hidroelektrik enerjiye bağımlı olması, ülkeyi küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara ve su seviyelerindeki mevsimsel değişikliklere karşı savunmasız hale getirmektedir. Bu zorluklar yatırımcılar ve enerji şirketleri için fırsatlar sunmaktadır. Altyapı geliştirme ihtiyacı, enerji üretimi, iletimi ve dağıtımında uzmanlaşmış şirketler için geniş bir pazar imkanı bulunmaktadır.

Hükümetin yenilenebilir enerjinin payını artırma konusundaki kararlılığı, güneş ve rüzgar enerjisi sektörlerindeki şirketler için fırsatlar sunmaktadır. Bu fırsatlara karşın, Kamboçya'daki yenilenebilir

enerji sektörü çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Yenilenebilir enerjiye yönelik açık bir düzenleyici çerçevenin bulunmaması, bu sektörün büyümesi önünde önemli bir engeldir. Ayrıca yenilenebilir enerji projelerinin yüksek ön maliyetleri ve uygun fiyatlı finansman seçeneklerine erişim eksikliği, bu sektöre yatırım yapmak isteyen şirketler için büyük engeller oluşturmaktadır.

Kamboçya'da kişi başına elektrik tüketimi 2010-2019 döneminde yıllık bazda yüzde 18 artarken, elektrik talebi aynı dönemde dört kattan fazla artış göstermiştir. Kamboçya'nın 2022-2040 Enerji Geliştirme Planı'na göre, ülkenin yeni enerji santralleri geliştirmek ve ulusal şebekeleri genişletmek için 2040 yılına kadar yaklaşık 9 milyar dolarlık bir yatırıma ihtiyacı olacaktır.

Kamboçya'nın petrol ve gaz ürünleri ithalatı 2023 yılının Ocak-Ağustos döneminde 2022 yılı aynı dönem ile karşılaştırıldığında %9,5 düşüşle 2,28 milyar dolar olmuştur. Ülkenin petrol ve gazı büyük ölçüde ithalata dayalı olduğundan, Maden ve Enerji Bakanlığı, petrol ve gaz ürünlerine olan talebin 2020'deki 2,8 milyon tondan 2030'da 4,8 milyon tona yükseleceğini öngörmektedir. Kamboçya halihazırda petrol ürünlerinin %100'ünü ithal etmektedir. İthalat kaynakları ağırlıklı olarak Tayland, Vietnam ve Singapur'dur.

Sanayi, Bilim, Teknoloji ve Yenilik Bakanlığı (MISTI), 2023 yılı Temmuz ayında Kamboçya'daki enerji teknolojisi potansiyelinden yararlanmaya yönelik vizyon, strateji ve eylem planını özetleyen kapsamlı bir politika belgesini açıklamıştır. Söz konusu belgeye bu linkten (<https://www.misti.gov.kh/public/file/202307261690386707.pdf>) ulaşılabilir.

E-Ticaret

Kamboçya e-ticaret pazarındaki gelirin 2021 yılında 971 milyon ABD doları olduğu görülmektedir ve bunun yanında 2025 yılına kadar yaklaşık 1,78 milyar ABD doları olacağı tahmin edilmektedir. Ülkede 2021 yılında çevrimiçi perakendede en büyük segmentler sırasıyla, elektronik, moda, kişisel bakım, oyuncak, hobi ve kendin yap ürünleri, mobilya ve ev eşyaları ve gıda olarak sıralanmaktadır. Statista'ya göre, 2021 itibarıyla Kamboçya'da 2,8 milyon e-ticaret kullanıcısı bulunmaktadır.

4. Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ve Diğer Bilgiler

İş Kültürü

Kamboçya iş kültüründe eposta ya da resmi yazışma kanallarından çok sosyal medya araçları (Facebook, Telegram, Whatsapp) ile haberleşmek yaygındır. Kamboçya'da resmi selamlaşma Khmer kültürünün bir parçası olarak ellerin vücudun ön tarafında bir araya getirilmesi (sampeah) suretiyle gerçekleştirilir. Ellerin ne derece yukarıda tutulacağı, karşınızdaki kişiyle ilişkiniz ve karşınızdaki kişiye göre konumunuza göre yükseltilecektir. İş kartları, saygının bir göstergesi olarak iki elle karşı tarafa takdim edilmek suretiyle verilmelidir.

Para Kullanımı

Kamboçya, Birleşmiş Milletler barış güçlerinin 1993'teki seçimleri denetlemek için Kaçboçya'ya gelmesinden itibaren ikili para birimi (ABD Doları ve Kamboçya Riel) sistemi uygulamaktadır.

Ülkenin merkez bankası olan Kamboçya Ulusal Bankası, dijital para birimlerinin kullanıma sunulması ve küçük banknotlar olan 1 dolar, 2 dolar ve 5 dolarlık banknotların aşamalı olarak

kaldırılmasıyla ülkenin ABD dolarına olan bağımlılığını azaltmayı amaçlıyor.

Mevcut durumda, kırsal bölgelerde hemen hemen tüm alışverişlerde Kamboçya Rieli kullanılmaktadır. Ancak ABD doları, özellikle Kamboçya'nın kentsel bölgelerinde ve turistik bölgelerde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Tayland sınırına yakın bölgelerde Tayland bahtı da kabul edilmektedir.

Pasaport ve Vize İşlemleri

Türkiye Cumhuriyeti diplomatik, hizmet ve hususi pasaport hamilleri 180 gün içinde 30 günü aşmamak kaydıyla, anılan ülkeye yapacakları seyahatlerinde vizeden muaftır. Diğer yandan, umuma mahsus pasaport hamilleri vizeye tabidir. Her türlü vizeye Kamboçya Krallığı'nın Ankara Büyükelçiliği Konsolosluk Bölümünden başvurulabilmektedir.

Detaylı bilgiler için Kamboçya'nın Ankara Büyükelçiliği ile iletişime geçilmelidir.

Resmi Tatiller ve Mesai Saatleri

Hem Budist bayramları hem de kraliyete bağlı önemli günleri resmi olarak kutlayan Kamboçya, dünyanın en çok resmi tatil yapan ülkelerinden biridir. Resmi tatiller, her yılın başında belirlenmektedir.. 2022 yılı için 16 resmi tatil bulunmaktadır.

Tarih	Resmi Tatil
1 Ocak 2023	Uluslararası Yeni Yıl Günü
7 Ocak 2023	Soykırımı Yenme Günü
8 Mart 2023	Uluslararası Kadınlar günü
14,15,16 Nisan 2023	Khmer Yeni Yılı
1 Mayıs 2023	İşçi Bayramı
4 Mayıs 2023	Visaka Bochea Günü
14 Mayıs 2023	Kralın Doğum Günü
18 Haziran 2023	Ana Kraliçenin Doğum Günü
24 Eylül 2023	Anayasa Günü
13 Ekim 2023	Pchum Pen günü
15 Ekim 2023	Kralın Babasını Anma Günü
29 Ekim 2023	Kralın Taç Giyme Günü
9 Kasım 2023	Bağımsızlık Günü
27,28 Kasım 2023	Su Festivali

Çalışma saatleri kurum ve kuruluşlara göre değişmekle birlikte genel olarak sabah 08.00'den akşam 17.00'ye kadardır.

Yerel Saat

Ülkenin yerel saati, GMT +7'dir. Türkiye ile saat farkı +4'tür.

5.Şirket Kuruluşu ve İş Yapma ile ilgili Bilgiler

Şirket, ilgili makamlara kaydettirilmeden önce şirketin cinsine karar verilmeli, şirket yetkilileri atanmalı, bir ofis kiralanmalı ve şirketin ana sözleşmesinin taslağı hazırlanmış olmalıdır.

Şirket Türleri

Kamboçya'daki şirket türleri, şahıs şirketi, ortaklık, limited şirket, özel limited şirket, kamu limited şirket, tek üyeli özel limited şirket olmak üzere altı çeşittir. Bunun haricinde Kamboçya içinde temsilcilik ve yabancı şube açmak da mümkündür.

Şirket görevlileri

Özel limited şirketin en az bir yöneticiye sahip olması gerekir ve halka açık limited şirketin en az üç yöneticiye sahip olması gerekir. Şirket yöneticilerinin uyruğu konusunda herhangi bir kısıtlama yoktur.

Özel bir limited şirketin 2 ila 30 hissedarı olması gerekir. Diğer yandan bir kişi, tek üyeli özel bir limited şirket kurabilir.

Bir şirketin, yasal olarak yetkili gerçek kişi olan ve Kamboçya'da ikamet eden kayıtlı bir acenteye sahip olması gerekir. Kayıtlı acente, şirket adına mahkemelerden resmi evrak ve belgeleri alma yetkisine sahiptir.

Ana sözleşme

Ana sözleşmenin aşağıdaki bilgileri içermesi gerekir:

- Kayıtlı sermaye, çıkarılmış sermaye ve ödenmiş sermaye tutarı
- Şirketin ticari faaliyetleri
- Şirketin kuruluş süresi
- Şirketin amaç ve hedefleri
- Şirketin adı
- Şirketin ikametgahı
- Pay sayısı, payların sınıflandırılması (varsa), her sınıfa ait pay sayısı, her paya bağlı haklar ve her payın itibari değeri
- Yönetim kurulu üyeleri ile komiserler kurulu üyelerinin adı ve sayısı
- Genel kurul toplantısının yapılacağı yer ve prosedürler
- Yönetim kurulu ve komisyon üyeleri üyelerinin atanması, değiştirilmesi ve görevden alınması işlemleri
- Kâr kullanımı ve kâr dağıtımına ilişkin prosedür

Kayıtlı ofis adresi

Şirket ticari faaliyetlerini Phnom Penh'de konumlandıracaksa, şirketin adresini Phnom Penh Belediye Ofisine kaydettirmesi gerekir. Ofis, iş adresini Siem Reap'te bulmayı planlıyorsa, adresi Siem Reap Belediye Ofisine kaydettirmelidir.

Sunulacak belgeler şunları içermelidir:

- Belediye Başkanı veya Phnom Penh'e başvuru formu
- Şirketin ana sözleşmesinin kopyası (Limited şirket ise)
- Kayıt belgesinin kopyası
- Ticaret Bakanlığında alınan işletme ruhsatı kopyası

- Başvuruyu imzalayan kişinin nüfus cüzdanı veya pasaport fotokopisi
- Ofisin ön girişinin fotoğrafı
- Arazi tapusu veya kira sözleşmesi

Şirket Kurulumu

Şirketin, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın (MEF) Kamboçya Veri Değişimi (CamDX) sistemi kapsamındaki Çevrimiçi Kayıt Hizmetleri aracılığıyla kayıtlı olması gerekir. Çevrimiçi kaydolmak için ad, kişisel bilgiler ve iletişim bilgileri gerektiren bir kullanıcı hesabı oluşturulması gerekmektedir.

İstenilen şirket türü seçildikten sonra bir şirket adının ayırılması gerekecektir. Önerilen adların otomatik olarak kontrol edileceği, Khmer dilinde önerilen bir ad girilmesi gerekmektedir. Adın başka bir dilde, genellikle İngilizce olarak kaydedilmesini de sağlanabilmektedir.

Şirket adını rezerve etme ücreti 40.000 KHR'dir. İsim rezervasyonu için ödeme yapıldığında isim rezerve edilecek ve önerilen ismi başka hiçbir şirket kullanamayacaktır.

Daha sonra, faaliyet gösterilecek ticari faaliyetlerin Standart Endüstriyel Sınıflandırmaya (SIC kodları) göre seçilmesi, kayıtlı ofisin kira sözleşmesinin ve gerekli hissedar ve yönetici bilgilerinin gönderilmesi gerekecektir.

Şirketin sermayesi en az 4 milyon KHR (1.000 ABD Doları) olmalıdır.

Ticaret Bakanlığı, kaydı onayladıktan sonra, Kayıt Departmanından Kayıt Sertifikası alınır. Kayıt işleminin maliyeti 2.155.000 KHR'dir. Kayıt ücreti online olarak ABA pay veya kredi kartı/banka kartı ödemesi yoluyla yapılabilmektedir. Kamboçya'da bir şirketin tescili genellikle 2 ila 3 hafta sürmektedir, ancak Ticaret Bakanlığı'nın belirttiği amaç, tüm adımları tamamlamak için bu süreyi 8 ila 10 iş gününe indirmektedir.

Ticaret Bakanlığına kayıt olurken aşağıdaki belgelerin yüklenmesi gerekmektedir:

- İşletmenin bulunduğu yerin tapusu veya kira sözleşmesi
- Yöneticinin, hissedarın (hissedar gerçek kişi ise) ve/veya temsilcisinin (hissedar tüzel kişi ise) üç aydan uzun olmayan beyaz arka planlı güncel fotoğrafı
- Yöneticinin, hissedarın (hissedar gerçek kişi ise) ve/veya temsilcisinin (hissedar tüzel kişi ise) nüfus cüzdanı veya pasaportu
- Hem İngilizce hem de Khmer dilinde ana sözleşme
- Referans belgesi (mevcut bir şirketin benzer bir şirket adını kullanma iznini, özel lisansları ve ilgili belgeleri belirten bir yazı olabilir)
- Başvuruyu dolduran kişinin temsilciniz olması halinde yetki yazısı

Sigorta

Kamboçya ekonomisi büyümeye devam ettikçe, bir işletmenin devamlılığını sağlamak için hem varlıklara hem de insanlara yapılan yatırımın sigortalanması gerekir. Doğru sigorta şirketini ve poliçeleri seçmek işletmeler veya bireyler için risklerin azaltılmasına yardımcı olacaktır.

Kamboçya Sigorta Kanununa göre hayat sigortası, genel sigorta, mikro sigorta ve reasürans olmak üzere dört tür sigorta şirketi bulunmaktadır:

Kamboçya'daki sağlık hizmetlerinin durumu göz önüne alındığında, tıbbi tahliyeyi de içeren sağlık sigortası şiddetle tavsiye edilir. Sağlık sigortası, istihdam teşviki olarak mevcut ve potansiyel çalışanlara giderek daha fazla sunulmaktadır.

Gayrimenkuller, sahipleri veya kiracıları tarafından inşaat bedeline kadar sigortalanabilmektedir. Kamboçya'daki şirketlerin çoğunluğu mülk sigortasına yatırım yapmaktadır.

Gayrimenkuller, sahipleri veya kiracıları tarafından inşaat bedeline kadar sigortalanabilmektedir. Kira sözleşmenizde eve gelebilecek zararlardan kiralayanın sorumlu olmayacağı ifade edilmemişse mülk sigortası yaptırılması önerilmektedir.

Genel sigorta birçok yerli ve yabancı firmadan temin edilebilmektedir. Kamboçya yasalarına göre, kayıtlı herhangi bir şirketin yerel olarak kayıtlı bir sigorta şirketinden sigorta yaptırması gerektirmektedir.

Bankacılık Mevzuatı

Kamboçya'da yerleşik en büyük bankalar Canadia Bank ve ABA Bank olup bankada hesap açmak için pasaportun yanı sıra oturma belgesi de talep edilmektedir.

Ülke içinde yerel para birimi olan Kamboçya Riel (KHR)'nin yanı sıra ABD Doları da günlük bütün işlemlerde kullanılmaktadır.

Vize

Türkiye Cumhuriyeti diplomatik, hizmet ve hususi pasaport hamilleri 180 gün içinde 30 günü aşmamak kaydıyla, anılan ülkeye yapacakları seyahatlerinde vizeden muaftır. Diğer yandan, umuma mahsus pasaport hamilleri vizeye tabidir. Her türlü vizeye Kamboçya Krallığı'nın Ankara Büyükelçiliği Konsolosluk Bölümünden başvurulabilmektedir.

Detaylı bilgiler için Kamboçya'nın Ankara Büyükelçiliği ile iletişime geçilmelidir.